

РЕЗНІЧЕНКО С. В.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

РЕЗНІЧЕНКО Г. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально права
та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 344.122(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.1.26>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОТЕРПІЛИЙ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані проблеми визначення поняття «потерпілий» у кримінальному праві України. Зазначено, що поняття «потерпілий» використовується у кримінальному праві України, однак досі законодавчо так і не закріплено офіційне кримінально-правове визначення цього поняття. Доводиться, що важливість цього поняття у кримінальному праві не можна недооцінювати. Так, найбільш яскравим прикладом важливості цього поняття є стаття 46 Кримінального кодексу України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим», вказана стаття КК України надає підстав розглядати постать «потерпілого» в межах закону про кримінальну відповідальність як такого, що має право впливати на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання у випадку примирення.

Традиційно вважається, що потерпілий – поняття кримінально-процесуальне, так як саме в Кримінальному процесуальному кодексі України дається його поняття (ст. 55), хоча це не відповідає правилам юридичної техніки щодо закріплення основних понять у матеріальній галузі права, процесуальна ж галузь – закріплює процедуру реалізації норм матеріальних галузей права. За класичної побудови, у нормах кримінального права, як матеріальній галузі права, повинно бути закріплено поняття потерпілого, як особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, у нормах кримінального процесуального права, як процесуальній галузі права, це поняття повинно отримати свій подальший розвиток та конкретизацію правового статусу потерпілого, вже як учасника процесуальних відносин, у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення. Відмінність між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним поняттями «потерпілий» можна провести і по моменту виникнення даної фігури в області правовідносин. Якщо в рамках кримінального права потерпілий з'являється безпосередньо в момент вчинення кримінального правопорушення, то в кримінальному процесі, поряд з цим, необхідною є додаткова умова – владне волевиявлення у формі постанови про визнання потерпілим.

Проаналізовані можливі шляхи для вирішення зазначеної проблематики.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, потерпілий, кримінальне право, кримінальний процес, кримінальне процесуальне право.

Reznichenko S. V., Reznichenko H. S. Some problems of defining the concept of “victim” in the criminal legislation of Ukraine

The article analyzes the problems of defining the concept of “victim” in the criminal law of Ukraine. It is noted that the concept of “victim” is used in the criminal law of Ukraine, however, the official criminal-legal definition of this concept has not yet been legislatively enshrined. It is proved that the importance of this concept in criminal law cannot be underestimated. So, the most striking example of the importance of this concept is Article 46 of the Criminal Code of Ukraine "Exemption from criminal liability in connection with the reconciliation of the guilty with the victim" the right to influence the decision on the issue of release from criminal liability or from serving a sentence in the event of reconciliation.

Traditionally, it is believed that the victim is a criminal procedural concept, since it is precisely in the Criminal Procedure Code of Ukraine that its concept is given (Article 55), although this does not correspond to the rules of legal technique for consolidating the basic concepts in the substantive branch of law, the procedural branch – fixes the implementation procedure norms of material branches of law. With the classical structure, in the norms of criminal law, as a material branch of law, the concept of a victim, as a person who has been harmed by a criminal offense, should be fixed in the norms of criminal procedural law, as a procedural branch of law, this concept should be further developed and concretized the legal status of the victim, already as a participant in procedural relations, in connection with the commission of a criminal offense against him. The distinction between the criminal-legal and criminal-procedural concepts of “victim” can be drawn at the moment of the emergence of this figure in the field of legal relations. If, within the framework of criminal law, the victim appears immediately at the time of the commission of a criminal offense, then in the criminal process, along with this, an additional condition is necessary – an imperious expression of will in the form of a decision on recognition as a victim.

Possible ways of solving this problem are analyzed.

Key words: *criminal law-enforcers, victims, criminal law, criminal proceedings, criminal procedural law.*

Вступ. Потерпілий з точки зору права – це особа, права та інтереси якої порушені внаслідок вчинення проти неї правопорушення. Це поняття є міждисциплінарним, оскільки використовується різними галузями права: кримінальним правом та кримінальним процесуальним правом, цивільним правом, цивільно-процесуальним правом.

У цьому аспекті порушення прав та інтересів потерпілого слід розглядати саме як порушення норм права або «системи загальнообов’язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних (соціальних) відносин».

Постановка завдання. Метою статті є дослідити проблеми визначення поняття «потерпілий» у кримінальному законодавстві України

Результати дослідження. Кримінальне право України є матеріальною галуззю права, тобто тією галуззю, що своїми правовими нормами прямо регулює та охороняю суспільні відносини, поставлені під його охорону. У достатній кількості статей Кримінального кодексу України закріплені ознаки особи, яка є потерпілою проте саме поняття, дефініцію “потерпілий” не розкрито. Хоча значення потерпілого у кримінальному праві не можна недооцінювати.

Так на думку М. В. Сенаторова, потерпілий від злочину та обставини, пов’язані з ним, мають значення для встановлення соціальної сутності злочину, з’ясування характеру та ступеня його суспільної небезпечності, криміналізації та декриміналізації діянь, диференціації

кримінальної відповідальності. Потерпілий та обставини, пов'язані з ним, дозволяють відмежувати один злочин від іншого; виступають ознаками складу значної частини злочинів; сприяють конкретизації інших ознак складу; враховуються при кваліфікації злочинів та призначенні покарання, а також при вирішенні питань чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання [1, с. 1].

Важливість ролі потерпілого у кримінальному праві можна проілюструвати на прикладі ст. 46 КК України.

Одним з видів звільнення від кримінальної відповідальності, який не було раніше відомий кримінальному законодавству, є звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, передбачений ст. 46 Кримінального кодексу України. Введення інституту звільнення видається цілком обґрунтованим, оскільки правозастосовній практиці відомо багато випадків вчинення кримінального правопорушення на основі неприязних міжособистісних відносин, в силу психологічної «несумісності», на так званій побутовому ґрунті. У ст. 46 КК закріплено, що «Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповіді шкоду» [КК].

На думку В. Т. Маляренка, однією із головних потреб жертви злочину, на задоволення якої вона чекає від правосуддя, є відшкодування завданих збитків, компенсація втрат [3, с. 20]. Як зазначив Ю. В. Баулін, інститут примирення з потерпілим певним чином є відображенням властивих закордонному законодавству альтернативних заходів та примирних процедур [4, с. 136].

Вказана стаття КК України надає підстав розглядати постать «потерпілого» в межах закону про кримінальну відповідальність як такого, що має право впливати на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання у випадку примирення.

Під примиренням розуміють добровільну угоду, яка має юридичне значення, між винною особою та потерпілим. Має бути добровільне волевиявлення потерпілого щодо укладання певної угоди із винною особою [5, с. 302]. Передача законодавцем на особистий розгляд потерпілого не оцінки ступеня суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, а вирішення питання про можливі способи виходу з конфлікту, що склався, говорить про те, що законодавець поважає інтереси потерпілого і відповідає вимогам мети відновлення справедливості в соціальній сфері суспільства, а отже, роль потерпілого є основною в процесі звільнення від кримінальної відповідальності.

Традиційно вважається, що потерпілий – поняття кримінально-процесуальне, так як саме в Кримінальному процесуальному кодексі України дається його поняття (ст. 55) [6]. Хоча це не відповідає правилам юридичної науки щодо закріплення основних понять у матеріальній галузі права, процесуальна ж галузь – закріплює процедуру реалізації норм матеріальних галузей права. За класичної побудови, у нормах кримінального права, як матеріальної галузі права, повинно бути закріплено поняття потерпілого, як особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоди, у нормах кримінального процесуального права, як процесуальної галузі права, це поняття повинно отримати свій подальший розвиток та конкретизацію правового статусу потерпілого, вже як учасника процесуальних відносин, у зв'язку із вчиненням щодо нього кримінального правопорушення.

Потерпілий від кримінального правопорушення з'являється задовго до того, як він отримує кримінально-процесуальний статус потерпілого.

Поняття потерпілого в кримінальному праві і кримінальному процесі не збігаються. Кримінально-правове поняття потерпілого за обсягом ширше кримінально-процесуального та включає в себе не тільки фізичних і юридичних осіб, а й організації, що не володіють ознаками юридичної особи, а також суспільство і держава.

«Потерпілий» в кримінальному праві за кількома підставами відрізняється від кримінально-процесуальної фігури «потерпілого». Насамперед, кримінально-процесуальні норми (в тому числі і норми про потерпілого) оформилися і отримали своє закріплення в джерелах права історично раніше, ніж аналогічні норми матеріального права. Це пояснюється тим, що потерпілий від кримінального правопорушення протягом усього розвитку права і законодавства був учасником кримінального процесу (навіть якщо в окремі періоди його права були вельми обмежені). В рамках же кримінального права основна увага законодавця зосереджувалась на відносинах «суспільство (держава) – особа, яка вчинила кримінальне правопорушення».

Відмінність між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним поняттями «потерпілий» можна провести і по моменту виникнення даної фігури в області правовідносин. Якщо в рамках кримінального права потерпілий з'являється безпосередньо в момент вчинення кримінального правопорушення, то в кримінальному процесі, поряд з цим, необхідною є додаткова умова – владне волевиявлення у формі постанови про визнання потерпілим. У зв'язку з цим деякі вчені-процесуалісти критикують положення КПК України, наполягаючи на неприпустимості наділення посадових осіб, які ведуть провадження у справі, правом прийняття рішення про визнання особи потерпілою [7, с. 51]. Дотримуючись їх логіки, можна говорити про тенденції зближення кримінального права і процесу з даного питання і встановленні в обох галузевих гілках загального положення, згідно з яким особа стає потерпілою безпосередньо в момент вчинення кримінального правопорушення, безвідносно до визнання її такою з боку держави.

Говорячи про характерні риси «потерпілого від кримінального правопорушення» в кримінальному праві і кримінальному процесі, слід також розглянути функції даної категорії. В кримінальному процесуальному праві це поняття є необхідним, щоб виділити потерпілого серед інших учасників кримінального процесу, наділити його специфічними правами і обов'язками для реалізації призначення кримінального судочинства. Іншу функцію виконує поняття потерпілого в кримінальному праві. Воно необхідне для визначення підстав кримінальної відповідальності, її диференціації й індивідуалізації. Одну з таких цілей переслідує, зокрема, включення законодавцем ознак, які характеризують поведінку потерпілого, в окремих складах кримінальних правопорушень. Як видно, у законодавстві склалася ситуація, коли один і той же термін в кримінальному праві і кримінальному процесі позначає неоднакові поняття.

З огляду на цю обставину, слід позначити можливі шляхи для вирішення позначеної проблематики.

Перший варіант полягає в зближенні матеріального і процесуального понять «потерпілого»: за основу в даному випадку приймається відповідна кримінально-правова категорія. Прихильниками такого підходу є П. С. Дагель, А. В. Гриненко, В. В. Іванов та ін., однак у разі приведення процесуального поняття «потерпілого» відповідно до його матеріального аналогу, можна зіткнутися з новими проблемами. По-перше, правозастосовнику буде нелегко визначити, хто є потерпілим в кожному конкретному випадку для взаємодії з ним в рамках процесу (як вже зазначалося, саме з винесенням постанови про визнання потерпілим зв'язується момент набрання відповідним учасником з усіма його правами та обов'язками у процес). По-друге, правоохоронні органи за відсутності обов'язку виносити постанову про визнання потерпілим можуть просто відмовляти особі в реалізації його прав. Крім того, в силу багатифункціональності категорії «потерпілого» в КК України представляється недоцільним визначення загального поняття потерпілого, як в рамках кримінального права, так і в галузях кримінального циклу в цілому.

Інший варіант рішення аналізованої проблеми пропонують А. В. Сумачев і П. С. Яні. Ці вчені-юристи висловлюються за те, щоб назвати відповідну фігуру в кримінальному законодавстві «постраждалим» [8, с. 6; 9, с. 40].

З урахуванням того, що як КК України, так і КПК України використовують обидва поняття «потерпілого» (матеріальне і процесуальне), зазначена пропозиція заслуговує на увагу. Якщо зберегти за процесуальним поняттям термін «потерпілий», а для позначення відповідної матеріально-правової категорії використовувати термін «постраждалий», можна усунути відому безсистемність в юридичній термінології.

Основною сучасною проблемою у цьому аспекті залишається фактичне обмеження або недотримання прав потерпілої особи.

Висновки. Розширення прав потерпілого у кримінальному праві призведе до звуження публічно-правового регулювання та послаблення втручання держави у сферу особистих прав громадян. Традиційно кримінальному праву такий підхід не притаманний, оскільки його публічність обумовлює винятково рішення держави щодо того, що певне діяння є злочином, та які правові наслідки має таке злочинне діяння. Водночас, формування нового мислення у сфері кримінальної політики держави зумовить нову тенденцію кримінально-правової охорони прав потерпілого від кримінального правопорушення.

Список використаних джерел:

1. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2005. 20 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 11.01.2022 р.)
3. Маляренко В.Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновлювальне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 17–34.
4. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / кол. авторів ; за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 472 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 05.07.2012 р. № 4651-VI. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Гриненко А. В. Потерпевший должен иметь не меньше процессуальных прав, чем обвиняемый. *Российская юстиция*. 2002. № 9. С. 51–52.
8. Сумачев А. В. Пострадавший как субъект уголовного правоотношения : учебное пособие. Тюмень, 1999. 116 с.
9. Яни П. С. Законодательное определение потерпевшего от преступления. *Российская юстиция*. 1995. № 4. С. 40–41.

